

TELEMATIKKEN OG DIALEKTIKKEN OG KRITIKKEN AF KRITIKKEN

Af Åge Edvardsen og Lars Qvortrup

Den ny teknologi: aktuelle standpunkter

Omvæltningen

På tværs af alle politiske skel, på tværs af enorme forskelle i forventningerne til fremtiden spændende lige fra apokalyptiske katastrofeproferier til utopier om det kommende tusindårsrige synes der at herske enighed om een ting: vi står i dag over for en teknologisk revolution, som vil gribe forandrende ind på alle livsområder i et omfang, der ikke står tilbage for de omvæltninger, industrialismens gennembrud førte med sig. I nøgleord som lyslederkabler/bredbånd, teledata, 'det elektroniske hjem', 'det papirløse samfund' osv. osv. sammenfattes der billeder af teknologien i et fremtidssamfund, som inden for de næste få årtier vil få den tilværelse, vi lever i dag til at tage sig lige så anakronistisk ud som de førindustrielle samfund i dag tager sig ud for os.

Det politiske spørgsmål

Det er denne artikels påstand, at det for at vurdere og gribe ind i denne udvikling er nødvendigt at skelne mellem forskellige former for teknologi.

På den ene side findes teknologier, hvis udbredelse i sig selv nødvendigvis gør organisations- og kontrolstrukturer, som grundlæggende modarbejder samfundsmæssige demokratiserings- og frigørelsesbestrebelse. Atomkraftteknologien er et markant eksempel på en sådan teknologi.

På den anden side findes teknologier, som enten kan bruges til en perfektion af den samfundsmæssige overvågning og kontrol eller til en forbedring af den mellemmen-neskelige kommunikation og selvbestemmelse. Den ny informationsteknologi er

efter vores opfattelse det mest betydningsfulde og aktuelle eksempel på en sådan teknologi.

For en informationsteknologivurdering er det derfor afgørende, at den ikke begrænser sig til at være opmærksom på denne teknologis negative udviklingsmuligheder. Kritikken vil da ikke alene få et restriktivt og forbudssøgende præg; den vil også - hvad der er værre - forspilde de muligheder, som faktisk eksisterer for at stille fremadrettede krav til teknologiudviklingen. Vi argumenterer med andre ord for en offensiv håbefuldhed på informationsteknologiudviklingens vegne. Vel at mærke ikke en håbefuldhed, som ser bort fra de økonomiske, politiske og sociale problemer, som må være indbygget i denne udvikling; men en håbefuldhed, som fastholder og udvikler de fremadrettede momenter i disse problemer i stedet for at stille sig på et rent afvisningsstandpunkt.

Tre positioner

Det lader sig gøre at skelne mellem tre hovedretninger i den aktuelle stillingtagen til informationsteknologien.

a) For det første møder vi en traditionel elitær fremskridtsoptimistisk holdning, som i spidsformulering for nylig er blevet udtrykt af den amerikanske edb-direktør Walther F. Bauer. På en kongres i København for 500 ledere i edb-servicesektoren fra hele verden indledte han sin tale således: "Mine damer og herrer! Vi mødes som ledere i edb-serviceindustrien. Vi er denne industris ledere, men vi er mere end det. Jeg ser enhver af jer som leder i et nyt samfund. Jeg ser den voksende gruppe af ledende borgere i dette nye samfund stå bag hver af jer. Vi holder nøglerne til fremtidens samfund." Og han fortsatte: "Information har erstattet industrisamfundets tidligere normer for social lagdeling. Under den industrielle revolution skiftede magtens grundlag fra ejerskab af jord til ejerskab af produktionsmidler. I de sidste få årtier er de, der har ejerskab af produktionsmidler - de pengerige - begyndt at overlade scenen til de informationsrige, de kundskabsrige, de vise. Den nye magtbasis kan beskrives med Francis Bacons ord: Kundskab er magt."¹

Hvor megen nyskabelse disse ord end mener at indvarsle, så er de dog frem for

noget andet et ekko eller et spejlbillede af det industrisamfund, de på overfladen synes at tage afsked med. I Bauers forestillingsverden må der stadig være tale om et samfund, som hviler på en koncentration af magt hos en elite, og det er stadig teknologiudviklingen, som eensidigt determinerer samfundsudviklingen. Selv om industrialismens maskinsystem skiftes ud med den ny computerteknologi, er det i grundtrækkene den gamle orden, der repræsenteres i Bauers standpunkt. En gammel orden, som sætter hensynet til udviklingen af den samfundsmæssige rigdom og effektivitet over hensynet til den enkeltes individuelle behov.

b) For det andet møder vi en holdning, som ikke er mindre udviklingsoptimistisk end Bauers, men som er det på et ganske andet grundlag. Her betragtes den nye informationsteknologi som et muligt instrument for decentralisering, demokratisering, respekt for den enkeltes behov. Denne holdning repræsenteres blandt andet af den såkaldte PUMA-gruppe (PUMA = Produktionsteknisk Udvikling og Metalindustrielle Arbejdsplader) på Danmarks tekniske Højskole.

Ikke den gamle, men tværtimod en ny orden står i centrum for denne gruppes arbejde. Christian Liisberg fra gruppen siger således, at "... i grundstrukturen er mikroprocessoren faktisk en decentral teknologi. Den er sværere at udnytte til at skabe centraliserede systemer end til at lave decentraliserede systemer. Der ligger derfor et enormt potentiale i denne teknologi. Den kan så at sige bruges til at lave en masseproduktion på håndværksniveau ... det decentrale samfund bliver muligt."²

I PUMA-gruppens overvejelser knyttes den teknologiske nyudvikling således tæt sammen med en vision om en kulturel omvæltning. Det hedder, at der er "et stort behov for politisk nytænkning, en ny folkelig vækkelse, som den vi så sidste århundrede ... Vi står over for en ny oplysningsperiode."³

Med denne særegne blanding af grundtvigiansk vækkelsestænkning og opmærksomhed over for potentialerne i den ny teknologiudvikling har PUMA-folkene arbejdet sig ind i frontlinjen af en diskussion, som ifølge den klassiske tradition helt har været behersket af jubel-optimistiske og eensporede teknokrater som Bauer.

c) Endelig møder vi for det tredje en holdning, der ligesom PUMA-gruppens tager udgangspunkt i idealer om decentralisering og selvforvaltning, men som gør det på

grundlag af en dybt rodfæstet skepsis eller mistænksomhed over for teknologien og medierne som sådan.

Store dele af den kritiske danske medie- og teknologiteori repræsenterer - imod dens egne erklærede hensigter - dette standpunkt. Holdningen tager udgangspunkt i en modstilling af teknologi og menneskelige behov. Vurderingen af teknologien og medierne kan herudfra foretages på grundlag af en normativ opdeling af de menneskelige behov i ægte og uægte behov, gode og dårlige behov, dybe og overfladiske behov. Behovene - eller rettere sagt den normative behovsgruppering - er statisk; det historisk bevægelige er teknologien, som af een eller anden grund har udviklet sig fra tidligere tiders overensstemmelse med de ægte og dybe behov til vore dages overensstemmelse med de uægte og overfladiske behov. Konsekvensen af denne kritikfigur er en kritik, der som sin styrke har et levende kritisk engagement, men samtidig som sin svaghed har en defensiv og restriktiv attitude i sin måde at formulere mediepolitik på. Og det er synd, fordi kritikken herved bliver tilbøjelig til at overse de mulige fremadrettede perspektiver i teknologiudviklingen.

Vi vil se nærmere på dette dilemma for kritikken, repræsenteret ved tekster af Anker Brink Lund, Oluf Danielsen, Robin Cheesman, Preben Sepstrup og Morten Giersing.

Kritikkens dilemmaer

Der eksisterer i dag en uhensigtsmæssig "arbejdsdeling" mellem de samfundskritiske teknologiteoretiske positioner. På den ene side møder vi et standpunkt hos PUMA-gruppen, som har et veludviklet blik for de mulige positive momenter ved teknologiudviklingen, men til gengæld en rigere udviklet opmærksomhed over for de økonomiske, politiske og sociale egenskaber ved kapitalismen, som stiller sig hindrende i vejen for en virkelig demokratiseringsproces. På den anden side repræsenterer de nævnte danske teknologi- og mediekritikere modsat et standpunkt med en stærk sans for dette samfunds systematiske og kritisable formning af såvel menneskelige behov som teknologi, men med en - som vi vil se - indbygget modvilje mod offensivt at fremhæve de mulige fremadrettede træk ved den selvsamme formning.

Vi hævder med andre ord, at begge disse positioner på hver sin måde er karakteriseret ved en mangel på følsomhed over for det modsætningsfyldte ved såvel den generelle samfundsudvikling som den specifikke teknologiudvikling. Og det er netop denne modsætningsfyldthed, man må koncentrere sig om at afdække når man uden at ville blive naiv ønsker at argumentere for en offensiv og eksperimenterende teknologipolitik. Det drejer sig om at skærpe sansen for det fundamentalt tvetydige ved teknologiudviklingen: dens på een gang skræmmende og mulighedsrige karakter. Det drejer sig om på een gang at levere en præcis kritik af teknologiens særlige samfundsmæssige formgivning og samtidig pointere, at denne formgivning ikke deterministisk peger frem mod nogen allerede fastlagt - god eller dårlig - fremtid, men i sig indeholder flere forskellige mulige fremtider.

Eet vigtigt skridt henimod en ophævelse af arbejdsdelingen er taget af den danske teknologi- og mediekritik derved at den op gennem 70'erne programmatisk har gjort op med det nøgterne og perspektivløse ideologikritiske standpunkt. Det er i dag - hvad der bestemt ikke var i den første halvdel af 70'erne - klart, at det er en oversimplifikation at hævde, at teknologiudviklingen frem mod det såkaldte 'informationssamfund' udelukkende er baseret på økonomiske mekanismer og interesser. Der er gjort op med tilbøjeligheden til "at lade dét ude af betragtning, som måske og måske ikke er muligt" og i stedet alene beskæftige sig med, hvad der "faktisk og bekræfteligt ændrer sig."⁴ Ganske vist er realisme i kritikken en nødvendighed, men den danske teknologi- og mediekritik har i de senere år - i hvert fald på det programmatisk niveau - været med til at frembringe en forståelse af, at også håb og drømme er en del af virkeligheden, og som følge heraf må tages alvorligt af en teori, som på een gang vil være nøgtern og entusiastisk, på een gang kritisk og håbefuld.

Ikke desto mindre mangler der som antydnet løsninger på en række fundamentale problemer, hvad angår realiseringen af dette program for kritikken.

1) Det drejer sig for det første om modsætningen mellem på den ene side det erklærede mål: en kritisk og offensiv teknologi- og mediepolitik, og på den anden de konkrete strategiforestillingers restriktive og defensive karakter. En modsætning, der samtidig ytrer sig som skisma mellem erklæret fremadrettethed og reel nostalgi.

Disse dilemmaer kommer blandt andre steder til syne i Anker Brink Lund, Robin Cheesman & Oluf Danielsens bog om Fagre elektroniske verden.

Heri hedder det, at de såkaldt "kreative kommunikationsbehov" - de ægte og gode behov - er "... nedprioriteret i den teknokratiske model med varme og kolde medier leveret direkte til dagligstuen."⁵ I gamle dage var det bedre: "De 'gamle' medier som radioen, avisen og bogen har nogle af de kvaliteter, som telematikken mangler."⁶

Via denne teoretiske figur kan der konstrueres en hel kommunikationsteknologisk forfaldshistorie, hvis grundtone er en nostalgisk drøm om de gamle dage. Endnu er vi nogle, der kan huske 'brevposten', som bogen gammel-modisk udtrykker sig. Og videre begrundes udviklingsfrygten i, at "kærestebrevet stikker mange lag dybere hos de forelskede end nok så mange telefonsamtaler." "Fremtidens video-transmitterede kærestebrev"⁷ er i følge forfatterne et anskueligt eksempel på den skrækvision, man kan udmale for sig som konsekvens af en umenneskelig teknologi-udvikling.

Denne nostalgisk prægede adskillelse af et ægte og godt kreativt menneske på den ene side og den umenneskelige udvikling på den anden har en række ulemper.

Dels bliver forklaringen på forfaldshistorien dårlig. Bag den stedse dårligere informationsteknologi står ifølge forfatterne en gruppe "teknokrater". "Teknokraternes informationsfund"⁸ er præget af effektivitet og følelseskulde. "Hvis teknokraternes vision bliver virkelighed"⁹ vil konsekvensen være effektivisering, jobrationalisering, magthaverdominans, registrering og overvågning, centralisering af kulturlivet, individualisering, passivering og følelsesmæssig afstumpning. Men forklaringen på disse perspektiver er som nævnt forvirrende. På den ene side er det angivelige mål for teknokraterne "... at skabe et stort og købedygtigt marked for nyt, uprøvet isenkram"¹⁰, hvilket jo kunne tyde på en levende markedsinteresse. Men på den anden side interesserer afsætningen tilsyneladende alligevel ikke, thi for "teknokraterne er folks behov af lille interesse."¹¹ Denne selvmodsigelse er ikke tilfældig, men det uundgåelige resultat af, at forfatterne ikke teoretisk forestiller sig, at der er knyttet menneskelige behov og udviklingsinteresser til den eksisterende teknologi. Behov og udviklingsinteresser, som modsætningsfyldt inde

holder såvel selvundertrykkelsen som frigørelsen som pespektiv. Dét, forfatterne oplever som forfaldshistorie bliver derfor til resultatet af, at nogle "skurke": teknokraterne, voldfører almindelige mennekser ved at pådutte dem noget bras, som de i virkeligheden intet behov har for. Man kunne spørge: har der da intet reelt behov været for stereo-anlæggene, har der intet reelt behov været for farve-TV? Er der ikke indbygget modsætningsfyldte fantasier i udviklingen af disse teknologier?

I forlængelse af denne kritiske forklaring på forfaldshistorien har standpunktet endnu en væsentlig ulempe: det bliver for nemt at tage det godes parti over for det onde. På helt eentydig måde kommer forvaltningen af det sunde menneskelige til at stå over for teknokraternes unatur. "I modsætning til teknokraterne", skriver forfatterne med ambitiøs beskedenhed, "lægger vi mere vægt på debat og personlig kommunikation end på service og apparater."¹² Og denne eentydiggørende forkastelse af teknologien nødvendiggør en alliance med staten for at beskytte folkemasserne mod teknokraternes dårlige påvirkning. "Det ideelle ville være forbud mod spredningen af satellit-TV via fællesantenneanlæg"¹³, skriver forfatterne således i et forsøg på at beskytte de ægte behov mod disse dårlige påvirkninger.

Forfatterne forestiller sig et sådant forbud begrundet via lokale bygningsvedtægter: "De nødvendige antenner-'vandfade' på ca. 90 cm i diameter - vil jo næppe forskønne miljøet"¹⁴, hedder det. Men bag dette bløde og miljøvenlige argument skjuler sig altså blot en tillid til, at statsfornuften gennem restriktioner kan frelse os fra det onde. En tillid, som i sig selv er diskutabel, men som i anden omgang yderligere binder forholdet til teknologien i et defensivt og nostalgisk perspektiv.

Preben Sepstrup tager i sit reklameprojekt udgangspunkt i en behovsnormativisme, som i strukturen er identisk med den i Fagre elektroniske verden. Han skelner således - i lighed med W. F. Haug i dennes nu klassiske kritik af vareæstetikken - mellem "ægte brugsværdi" og "korrumperet brugsværdi", som er defineret ved at stå i rapport til henholdsvis ægte og korrumpereede behov¹⁵: "Det, der korrumpes, er de oprindelige behov."¹⁶

Over for det, som Marx i sin tid kaldte "the great civilising influence and capital", lyder mottoet altså hos Septstrup: tilbage til naturen! Denne natur er nemlig

sympatisk: Den er "sund kost", "hensynsfuld opførsel i trafikken", den er at "lugte naturligt under armene"¹⁷

Forklaringen på forfaldet bliver hos Sepstrup som konsekvens heraf kritisabelt på samme måde som i Fagre elektroniske verden: påvirkningen til unatur er slået igennem, fordi vi udefra er blevet påvirket til unatur. Her er tale om en tautologi, hvis årsag igen er den renfærdige adskillelse af medierne og reklamen på den ene side og den menneskelige natur og de menneskelige behov på den anden. Eksempelvis hedder det, at "hvis en kvinde f.eks. ikke er oplært til en falsk ideologi omkring en privat opfattelse af sig selv som genstand for mandens seksuelle interesser (...) er det vanskeligt at forestille sig, at hun opfatter det, at en deodorant får hende til at lugte som brombær under armene eller mellem benene som havende nogen brugsværdi."¹⁸ Underforstået: løsningen på problemet må være at skærme hende mod den tøjlesløse og eentydigt perverterende kapitalistiske virkelighed.

Løsningen er altså for Sepstrup som for forfatterne til Fagre elektroniske verden det klassiske krav om fornuft. Når reklamen i dag ikke "bidrager (...) til et mere oplyst forbrugsvalg"¹⁹, ja så må der stilles krav om, at annoncerne bør "være informative og til hjælp ved forbrugsvalget"²⁰ Og dermed er vi igen - vejledt af behovsnormativismen - tilbage ved statsmagten; den magt, der jo repræsenterer den almene fornuft. Perspektivet bliver da en ændring af markedsføringsloven. Man kunne - med et middel, som nok virker radikalistisk, men som Sepstrup helt i tråd med sit grundstandpunkt foreslår - helt "forbyde personer i reklamen"²¹. På baggrund af sådan en strategi turde det næsten være overflødigt at understrege, at det teoretiske udgangspunkt gennemført med konsekvens snarere peger henimod restriktiv/forbudssøgende perspektivløshed end mod et engageret og offensivt forhold til den modsætningsfyldte virkelighed.

Endelig vil vi nævnte Morten Giersings TV-kritik som eksempel på en behovsnormativ mediekritik. Hos ham genfinder vi konstateringen af det paradoks, som også har præget de ovenfor behandlede kritikere.

På den ene side må det erkendes, at de amerikanske TV-serier "klistrer godt nok fast foran flimmerkassen."²² Det må erkendes, at "amerikanske action-serier udstråler en særlig magnetisme i alverdens TV-programmer."²³ "Populære er de."

Til gengæld må det også erkendes, at "man har ikke meget ud af det bagefter"²⁴, fordi "serierne har ringe brugsværdi."²⁵ Forklaringen er her som hos de øvrige: tilvænning til en falsk ideologi. Vi ka' li' det fordi vi ka' li' det fordi vi ka' li' det: "Siden tidernes morgen, havde jeg nær sagt, har underholdning været et Hollywood-monopol (...) Ikke så underligt at de amerikanske serier på skærmen har en særlig magnetisme: vi er flasket op med at det er sådan underholdning skal se ud."²⁶ Men underligt er måske lige akkurat hvad det ville være, hvis denne tilslutning til det tilsyneladende umenneskelige og brugsværdiløse skulle være resultatet af den rene pådutning uden et bagvedliggende virkeligt behov. Skulle man acceptere dette fremmedbestemmelseskoncept, ja så skulle man f.eks. også tro, at russerne, tilvænnet effektivt siden oktober 1917, elsker ortodoks socialrealisme og hader cowboybukser og vestlig dekadence. Det synes ikke at forholde sig sådan.

Fastholder man som Giersing alligevel denne ide, ja så må den amerikanske medieindustri blive forstået som et eentydigt uhyrligt monstrun, en edderkop som - hvad enten vi vil det eller ej - klitrer os fast i sit spind for til sidst helt at fortære os. At modsætningen mellem aktuel undertrykkelse og indestængt fremtid er sat på spidsen i denne vældige medieindustrielle og teknologiske organisation forbliver usynligt. Tilbage står det defensive budskab om, at nu må vi mobilisere den sunde fornuft, så det onde ikke hér som i USA helt tager magten. Dette budskab forvandler sig let til normativisme på en dansk eller nordisk folkenaturs vegne.

2) I forlængelse af, eller snarere: som en del af dette dilemma mellem programsat entusiastisk kritik og reel tilbøjelighed til eentydigt behovs- og fornuftsnormativisme tegner sig som antydning allerede endnu et dilemma for kritikken.

På den ene side er den i sit udgangspunkt engageret og anti-autoritær med centrum i sin pointering af respekten for de menneskelige behov. På den anden side tager den i sit forsvar for disse behov konsekvent tilflugt til statsfornuften som det instrument, der kan regulere betingelserne for virkeliggørelsen af dem. Vi har her at gøre med et tilsyneladende paradoks mellem engagement/entusiasme og nøgternhed/norm. Mellem natur og fornuft. Og rigtigt er det da selvfølgelig også, at der foreligger et paradoks for så vidt som der umiddelbart synes at være noget uforeneligt eller selvmodsigende ved i det ene øjeblik at lade behovene blomstre frit for i det næste at hævde, at det kun kan ske gennem korthåret statsregulering.

Men det er også forkert for så vidt som det teoretiske paradigme for kritikken faktisk nødvendiggør paradokset - og dermed gør det tilgængeligt for opløsende forståelse. Den knivskarpe distinktion mellem den ægte eller autentiske menneskelige natur på den ene side og perverterende unatur: teknologien, medierne og reklamen på den anden nødvendiggør simpelthen tilliden til statsfornuften som regulator for at undgå de stærke udefrakommende negative kræfters fuldstændige destruktion af naturen. I dette lys bliver paradokset ikke alene forståeligt, men også kritisabelt som en evigt genkommende konsekvens af det teoretiske udgangspunkt. Den særegne blanding af anti-autoritet og statsfornuft er systematisk karakteristisk for de her kritiserede kritikstandpunkter.

3) Det teoretiske paradigme for den danske medie- og teknologikritik udgør således som allestedsnærværende strukturprincip en indbygget bremse for virkeliggørelsen af de kritiske intentioner. Den mangel på følsomhed over for såvel menneskers som teknologis på een gang fremtidsforhindrende og håbefulde modsætningsfylde, som repræsenteres af dette paradigme forener på tværs af alle politiske meningsforskelle iøvrigt den danske medie- og teknologikritik med de to øvrige af de tidligere beskrevne tre positioner. De tre positioner er fælles om en ringe modsætningssensitivitet, og de er fælles om årsagen hertil: den teoretiske dualisme teknologi/menneske.

I det af Bauer repræsenterede standpunkt møder vi en ren fornuftsnormativisme, som adskiller teknologi og menneske ved simpelthen at påstå, at tilfredsstillelsen af de menneskelige behov deterministisk følger af en uhæmmet teknologiudvikling. Herved etableres der en plat realisme hvad angår de såkaldte samfundsmæssige realiteter og en tilsvarende blindhed for de menneskelige omkostninger ved denne udvikling.

Hvor Bauer altså er eksponent for den fornuftsretlige udgave af teknologioptimismen, dér repræsenterer PUMA-gruppen en naturretlig udgave af samme med sin påstand om teknologiens fundamentale forenelighed med de naturretlige idealer om decentralisering af selvforvaltning etc. Som nævnt betyder dette en næsten for stærk sans for de positive udviklingsmuligheder i teknologien; for stærk, fordi den ledsages af et ringe udviklet blik for de træk ved kapitalismen, som indiskutabelt modarbejder frigørelsen.

Ligeledes på naturrettens usikre grund opretter Brink Lund, Cheesman, Danielsen, Sepstrup & Giersing en kritik med de omvendte egenskaber. Problemet er her, at det i ansatsen civilisationskritiske standpunkt i realiteten rummer en god del ortodoks normativisme: man kan kalde den naturnormativisme i modsætning til Bauers fornuftsnormativisme.

Og dette er fælles træk ved de iøvrigt så forskellige tre positioner: de indeholder hver på deres måde særlig veludviklet - omend på ingen måde korrekt - opmærksomhed over for visse momenter ved den komplekse sammenhæng mellem teknologi og menneske. Til denne veludviklede opmærksomhed svarer et til blindhed grænsende svagsyn med hensyn til de øvrige momenter af samme komplekse sammenhæng.

Disse tre positioner, som umiddelbart synes at være så absolutte modsætninger overser hver for sig med stor konsekvens dét, de andre ser. Tilsammen leverer de brikkerne til et udviklingsbillede, som må ses i sin helhed for ikke at give anledning til virkelighedsfjern optimisme eller pessimisme.

Den grundlæggende antagelse, som denne artikel vil gå videre med at bearbejde, er derfor, at det i et fremadrettet kritisk udviklingsperspektiv ikke nytter meget at tage udgangspunkt i den ene eller den anden eller den tredje af disse positioner. Alternativet er at bringe dem i spil med hinanden i den sociale virkelighed for dér at lade dem stræbe mod den helhed, som endnu ikke eksisterer.

Den klassiske utopi: Værksted for den aktuelle debat

Naturens raffinement versus vores teknik

"Kan vi indrette vores teknik på naturens raffinement i stedet for som hidtil at bruge teknikken til at få naturen til at indrette sig på vores teknik?" spørger tidsskriftet Naturkampen²⁷. "Her ligger informationsteknologiens potentiale og nødvendighed."

Selvom redaktionen for Naturkampen således tager stilling på vegne af "naturens raffinement", så formulerer de samtidig selve paradigmet for diskussionen af informationsteknologien. Et paradigme der er fælles for såkaldte "modstandere" og "tilhængere", for "opfløj" og "nedfløj". Det væsentligste spørgsmål må være, siger Danmedia med en helt parallel formulering, "... om det bliver mennesket, der kommer til at dirigere udviklingen, eller om teknikken med sin indbyggede dynamik tvinger en eventuelt uønsket eller for hurtig udvikling igennem."²⁸

Spørgsmålet er, hvorfor modstandere og tilhængere er så enige om selve tematiseringen af diskussionen. Hvorfor florerer disse drømme om informationsteknologien? Og hvorfor er de tilsyneladende lige attraktive for venstrefløj og højrefløj? Ja, hvorfor bryder diskussionen ned igennem og spalter det politiske spektrum, således at teknologioptimister både findes til højre og til venstre (jvf. den tværpolitiske hyldest af produktivkræfterne) og således at også teknologikritikere optræder i begge lejre?

For at besvare disse spørgsmål må vi lidt mere indgående beskæftige os med produktionen af utopier eller alternativer i kapitalismen.

Det er den gængse opfattelse, at kapitalismen producerer ensartethed. Den er kendetegnet ved at én logik, kapitalens, breder sig ud over og efterhånden udsletter den naturlige, menneskelige og sociale autencitet, som er denne logiks udbredelsesgrundlag. Det er med andre ord en almindeligt udbredt antagelse, at det borgerlige samfunds tendens og ideal er udbredelsen af en bestemt rationalistisk form for naturbeherskelse, fikserethed på økonomisk rigdomsskabelse uden blik for dens omkostninger for mennesker og natur, krav om arbejdsmoral og stimulering af passivt konsum fremfor en udvikling af den æstetiske dimension ved det menneskelige, virkeliggørelse af politisk-administrative procestyper, som i højere grad lægger vægt på effektivitet end på hensyn til udviklingen af demokratiske rettigheder - og så, som et - i øvrigt udefra truet - refugium, kernefamilien isoleret fra hverdagens udmarvende dril og jag. Det skulle med andres ord (nemlig Marcuse's) være kapitalismens tendens at skabet et éndimensionalt menneske.

Denne produktion af ensartethed kaldes fremmedgørelse, og kritik af fremmedgørelsen finder man repræsenteret på hele det politiske spektrum. Modsætningen til

fremmedgørelse er identitet. Ergo fremstår identitet som det autentiske, fremmedgørelsen som den civilisatoriske kraft, der truer det identiske med ødelæggelse.

Over for kritikken af fremmedgørelsen står hyldesten til fremskridtet: Fremskridtet forstået som fornuftens udbredelse i mediet af f.eks. teknologi, magt, regelbundet samvær. Autenciteten som modsætning til fremskridt fremstår fra denne synsvinkel som tilbageblevenhed, og målet for fremskridtet er at få de autentiske logikker indordnet under fornuftens snildhed. Også dette ideal er tværpolitisk og finder repræsentanter lige fra venstrefløjens hyldest til produktivkræfterne til højrefløjens lovprisning af Udviklingen. Og begge parter synes at være enige om, at den eneste - men nødvendige - forudsætning er elimineringen af ufornuften, det være sig i form af omstyrtelsen af de "anarkistiske" produktionsforhold, eller i form af udelukkelsen af "selvbestaltede græsrodder"s indflydelse på det, de ikke har forstand på.

At der er stærke tendenser i det borgerlige samfund, som stræber mod at gøre fremskridtets tendens til virkelighed, det er utvivlsomt rigtigt. Men det er forkert at gøre denne sandhed til hele sandheden om det borgerlige samfunds udviklingsretning. For side om side med og samtidig og som en nøjagtig lige så indbygget tendens i kapitalismen eksisterer nemlig dens modsætning. Det vil sige et engagement i menneskets naturgrundlag og i økologien i polemik med profitjageriet, i legende og kreative egenskaber over for en livsfjendsk moral, i udviklingen af ægte medbestemmelse snarere end i politisk effektivitetsjag.

Det er med andre ord vores påstand, at det der fremstår som produktion af udraderende ensartethed i virkeligheden er frembringelse af uensartethed. Kapitalismen er ifølge denne opfattelse karakteriseret ved at flere logikker sættes i spil over for hinanden. Således frembringer det kapitalistiske samfund med ét - centralt - eksempel ikke blot naturudnyttelse og naturdestruktion, det frembringer også - i samme bevægelse - et naturbegreb, nemlig natur som noget i sig selv værende: Genstand for bearbejdning, men også indeholdende sine egne, naturspecifikke normer. Den kapitalistiske form for natur er altså lige så samfundsmæssig som den kapitalistiske form for naturdestruktion.

Tilsvarende truer kapitalismen ikke blot med at ødelægge det "helt anderledes".

Den frembringer også selv begrebet og drømmen om "det andet". Kapitalismen truer ikke blot med at udslette det autentiske menneske. Den frembringer også selv begrebet om det menneskelige.

Det betyder ikke, at fremhævelsen af en modstilling mellem teknologi og menneskelighed er usand. Men den er ustilstrækkelig. Fremmedgørelse og identitet forudsætter og producerer nemlig gensidigt hinanden. Den kritik, der udelukkende vender sig imod kapitalismens fremmedgørelseseffekter, indtager altså den borgerlige form for autencitet som sit standpunkt, og netop dette er grunden til, at venstre- og højrefløj kan finde sammen i en fælles kritik af fremmedgørelsen. Og den kritik, der vender sig mod det irreduktibles ufornuft, indtager omvendt den borgerlige form for fornuft og fremskridt som sit tværpolitiske standpunkt.

Pointen er altså, at modsætningen mellem "fremskridt" og "autencitet" er en indbygget modsætning i det borgerlige samfund. Det borgerlige samfund er kendetegnet ved ikke én, men to indbyrdes modstridende væsentligste fremskridtsbilleder eller utopier om sig selv. For det første den, vi kalder for den fornuftsformative, som ser fuldbyrdelsen i udbredelsen af det rationelle og almene. For det andet den, vi kan kalde den naturnormative, som er opmærksom på omkostningerne for det enkelte menneskelige og det naturlige ved det fornuftiges gennemsættelse, og som derfor fremhæver udfoldelsen af den enkelte og naturen som det centrale i kritisk modsætning til det fornuftige standpunkt. Det borgerlige samfund er med andre ord historisk enestående blandt andet derved at det systematisk frembringer en selvkritik.

De klassiske utopier

Just her kommer de klassiske borgerlige filosoffer ind i billedet: Som middel til en ubornert udredning af den aktuelle problematik. I sidste halvdel af 1700-tallet sad der nemlig i Europa - i Frankrig, Tyskland og England - nogle revolutionære borgerlige filosoffer og forsøgte at begribe det samfund, der var ved at blive født omkring dem.

Det interessante ved disse mænd er, at de faktisk allerede på dette tidspunkt - og på en usædvanlig klar måde - frembragte det borgerlige samfund, omend i tanken

naturligvis. Grundstrukturerne i det politiske og sociale problemstillinger, som den dag i dag er centrale, er for første gang formuleret af disse filosoffer. Og upåvirkede som de dengang var af senere tiders snærende legitimationstvang - fordi deres opgave ikke var at forsvare et allerede etableret borgerligt samfund med de fortielser og forskønnelser som dét kan friste til, men derimod med den størst mulige tankemæssige klarhed at forberede dets komme - står de centrale problematikker hos dem artikulere med en klarhed, som gør det rimeligt at vende tilbage til dem, når der skal etableres et overblik over de store linjer i forståelsen af det borgerlige samfund.

Som filosoffer for et fremvoksende borgerligt samfund er to af disse foregangs-mænd - Rousseau og Kant - enige om dét helt grundlæggende, at mennesket er frit og autonomt. "Mennesket bliver født frit ..." ²⁹ hedder det således som begyndelse til kapitel 1 af 1. bog i Rousseaus "Sociale Kontrakt", og tilsvarende hedder det hos Kant i hans lille programartikel "Was ist Aufklärung?": "Sapere aude!" Hav mod til at betjene dig af din egen forstand! er altså oplysningens valgsprog." ³⁰ Men dér, hvor Kant herefter snakker fortrøstningsfuldt videre om den offentlige brug af fornuften og om en rets- og demokratilære af den højeste orden, dér hedder det til en start hos Rousseau i umiddelbar forlængelse af det ovenfor citerede, at "overalt ligger det /altså mennesket, åe/ i lænker." ³¹

For Kants vedkommende kan man altså sige, at hans fremskridtsoptimisme er ganske utvetydig. Almengørelsen af fornuften for alle vil føre til almen rigdoms-skabelse, politisk demokrati og den højst mulige lykke for den enkelte. Dette standpunkt er sammenfattet i det kategoriske imperativ, som siger: "Handl sådan, at din viljes maxime samtidig kan gælde som princip for en almen lovgivning." ³² Her er det i krystalform sagt, at kun det almene og rationelle har moralfilosofisk og dermed også udviklingsmæssig værdi. Alt, hvad der ikke er reducerbart hertil - og det gælder så, hvad enten der er tale om noget enkelt individuelt eller det særegne ved naturen - har ingen fremskridtsmæssig gyldighed. Kant er repræsentant for en klassisk normativ dannelse, og han er det på en kompromisløs preussisk maner, hvor højstemt tale om moral og retfærdighed tilsyneladende gnidningsløst går hånd i hånd med nyttighedskalkylen. Det er hans stemme, vi kan høre i den historiske kulisse, når Bauer taler, og når han uden at der kommer uorden i hans begreber kan sige, at den udvikling han skitserer vil betyde en "meget mere

demokratisk civilisation end den nuværende ... Ethvert menneske vil få en forøget værdighed og kontrol over sit liv. Individene vil i stigende grad få magt over egne liv. Mennesker vil blive fri tænkere."³³

Heroverfor står så Rousseau med sin kritik. Fuld af indignation hævder han, at det er ejendomsretten, magten og pengene, der fordærver det enkelte fri naturinstinkt. Han siger herom i Emile..., at "de som fører os er kunstnerne, de fornemme, de rige og de ledes igen af deres pengeinteresser eller deres forfængelighed. Begge partier kappes om at finde nye måder at give penge ud på, de første for at prale med deres rigdomme, de sidste for selv at rage til sig."³⁴ Det, der tager sig ud som fornuft hos Kant, tager sig altså for Rousseau ud som unatur. Og i stedet for som Kant at tage det utopiske udgangspunkt i størrelser som rationalisme og almenhed gør Rousseau præcis det modsatte: han fremhæver det naturligt særegne ved den enkelte og ved naturen som dét, der frem for noget andet må stå i centrum, dels fordi det er et mål i sig selv, dels - som konsekvens heraf - fordi det er hér, kritikken af den falske samfundsmæssighed kan forankres. De idealer, som i modsætning til de kantiske udspringer heraf, er noget med respekt for den enkelte, understregning af det legende og kreative, decentralisering fremfor centralisering. Dér, hvor Kant altså står som en regelret repræsentant for den klassiske fornufts-normative dannelse, dér er Rousseaus standpunkt i modsætning hertil det, nogen har kaldt for kritisk humanisme og andre for romantisk sværmeri. Uanset hvilke af disse etiketter, man helst vil tilslutte sig, så står det i hvert fald fast, at dette standpunkt i de senere år har oplevet en voldsom renæssance i en mangfoldighed af græsrodsbevægelser og - som vi har set - også i teknologi-diskussionen, hvor PUMA-gruppen kan siges at repræsentere denne position med sine ideer om "mikroprocessorerne som en decentral teknologi" og om "en folkelig socialisme".

Nu er der ikke i sig selv noget slående i at vise, at Bauers standpunkt har centrale referencer hos Kant og at PUMA-gruppen tilsvarende har det hos Rousseau. Det vi først og fremmest vil bruge de gamle mestre til på dette sted er at sige noget om, i hvilken relation disse to tilsyneladende så vidt forskellige fremtidsvisioner står til hinanden.

Det interessante er nemlig, at de på trods af og samtidig med de betydelige forskelle også har nogle væsentlige fælles egenskaber. Og det bliver frem for nogen

andre steder tydeligt dér, hvor Rousseau skal til at tænke sine idealer om udviklingen af den enkeltes naturanlæg ind i nogle samfundsmæssige rammer. For nu kunne man tro, at Rousseaus civilisationskritik ville medføre en samfundsutopi principielt forskellig fra den kantiske. Men nej, tværtimod viser det sig, at han formulerer sig i vendinger som til forveksling ligner - ja, som faktisk let kunne udskiftes med - Kants. Eksempelvis skriver han i slutningen af Emile..., at "da enkeltindividerne kun har underkastet sig styrelsen, og den øverste styrelse ikke er andet end fællesvilje, indser vi, hvordan ethvert menneske i sin lydighed mod styrelsen kun adlyder sig selv, og hvorledes man under samfundspagten er mere fri end i naturtilstanden."³⁵ Og, siger Rousseau andetsteds - nemlig i Den sociale Kontrakt - : hvis ikke den enkelte er i stand til at erkende dette borgerlige samfund som den højeste form for frihed, da "må han tvinges fri."³⁶

På trods af de vidt forskellige udgangspunkter i henholdsvis almen- og samfundsorienteret fornuft og i individualorienteret natur er der altså et fundamentalt sammenfald med hensyn til de grundlæggende egenskaber ved det samfundsbillede, disse positioner bygger på. Groft sagt kan man sige, at dette fællesskab består i en accept af nogle centrale kvaliteter ved det kapitalistiske samfund: dets økonomiske formgivning først og fremmest, og så dette, at det kan opdeles i en sfære for økonomi, en for politik og en for privat liv, for nu at nævne endnu et væsentligt forhold. De fornuftsretslige og naturretslige positioner er altså ikke antagonistiske, men komplementære: de forudsætter og betinger hinanden som forsiden og bagsiden af samme mønt. Vi har at gøre med to lige gyldige kapitalismeutopier, som i forskellige historiske vægtningsforhold har trivedes side om side og i indbyrdes konflikt lige så længe som det borgerlige samfund har eksisteret. Hermed får vi også demonstreret, at når der argumenteres for bestemte idealer med, at de er 'fornuftige' eller 'naturlige', så er der i virkeligheden tale om systematiske samfundsmæssige abstraktioner, som blot tror at og giver sig ud for at være af en højere overhistorisk orden.

At fastslå dette er ikke blot en teoretisk øvelse, det har i allerhøjeste grad også nogle politiske konsekvenser for den problemstilling, vi beskæftiger os med her. For det fornuftsnormative standpunkt betyder det naturligtvis, at begreber som kriser i og bieffekter af udviklingen kun udefra og ikke rigtigt forståeligt kommer til syne. Men også for det naturnormative standpunkt har det konsekvenser - og det gælder

hvad enten der som hos PUMA-gruppen knyttes en vis optimisme til det, eller det som hos venstrefløjens sættes ind i rammerne af en udviklingspessimisme. Endnu engang lidt kort sagt betyder det, at kritikken i sit udgangspunkt overtager årsagerne til den dårlighed, den vil gøre op med. Den forsøger sisyfosagtigt at kæmpe for nogle idealer, som er skabt af det borgerlige samfund, som ikke lader sig udrydde af det borgerlige samfund, men som til gengæld heller ikke lader sig virkeliggøre i det borgerlige samfund. Både optimismen og pessimismen er altså i den forstand dårligt begrundede, at deres analyser slet ikke i tilstrækkelig grad omfatter de væsentlige drivkræfter i den udvikling, de knytter deres forskellige forventninger til. Det optimistiske standpunkt overser på sin side betydelige samfundsmæssige interesser, som virker imod det; det pessimistiske fokuserer på sin side ensidigt på netop disse interesser og overser dermed hvor modsætningsfulde, de er.

Det formidlede nye i det sociale eksperiment

"Es gibt für mich keine eindutige Wahrheit. Die Möglichkeit (die Annahme) der Wahrheit entsteht aus Zweifeln und Widersprüchen."³⁷

Enten-eller

Det er temmelig sandt, at teknologi er genstandsgørelse af sociale relationer. Det er heller ikke ganske forkert - om end nok lidt overpointeret - at "teknologien i hele sin form og sit indhold er bestemt af de sociale forhold, der skaber den", som Tor Nørretranders skriver i Naturkampen 22 s. 14. Man kan - som Nørretranders gør - give David Dickson fra kredsen omkring Radical Science Journal æren for denne indsigt. Eller man kan pille gamle Marx ned fra hylden og konstatere at han skrev, at "... teknologien åbenbarer menneskets aktive forhold til naturen, dets livsforhold og de deraf udspringende åndelige forestillinger."³⁸

Derimod er det ikke sandt, som Tor Nørretranders fortsætter, at man ikke har taget stilling til hvilke sociale relationer der ligger i teknologien. Tværtimod er den borgerlige videnskab fuld af eksempler på, at man har villet og kunnet vurdere teknologien, hvilket netop vil sige at man har aflæst dens sociale værdier. Problemet er ikke, at man ikke har gjort dette. Problemet er, at det næsten uden undtagelse har været en sag for normativister, for éntydigførelser. Man har tillagt teknologien éntydige sociale værdier ved enten at udråbe den til at være éntydigt fornuftig eller éntydigt unaturlig. Og man har som følge heraf forholdt sig normativt til teknologien: Projektet omkring teknologivurdering har bestået i dels at aflæse teknologiens sociale værdiindhold og dels - derefter - at vurdere dette indhold normativt: "Vi går ind for det sociale værdiindhold, som vi har aflæst." Eller: "Vi går imod det." Eventuelt har man i sidste tilfælde opbyggeligt tilføjet: I stedet ønsker vi at teknologien skal formes, så den rummer det og det sociale indhold.

Venstrefløjen er ikke nogen undtagelse fra denne regel, tværtimod. Ideologikritikken har jo f.eks. just været et projekt for éntydigførelse, og ideologikritikken har også været anvendt på teknologien. Udsagnet fra den ideologikritiske teknologivurdering har lydt: Teknologi er ikke blot teknologi. Teknologi er også kapitalismen forvandlet til redskab. Mest veloplagt - ja i forhold til den meste ideologikritik atypisk veloplagt - har nok Marshall McLuhan påpeget, at "The medium is the message", dvs. at f.eks. en bil ikke bare er et medium, dvs. et transportredskab, men også et budskab, dvs. udtrykket for privatbilismen som livsmønster.

Det er ligeledes i overensstemmelse med traditionen, at man nu på venstrefløjen finder, at ideologikritikken i sig selv er blevet for gold og at der må gøres forsøg på at udtænke en alternativ normativitet. Og når nu det ene af standpunkterne i den klassiske borgerlige diskurs - fornuftsstandpunktet - fremstår som det borgerlige standpunkt, så er det ikke overraskende, at det andet - det naturnormative - overtages som om det dermed var kapitalismekritisk.

Den informationsteknologikritiske holdning har indtil i dag stort set været en enten-eller holdning. Ikke nødvendigvis som villet strategi, men som - bevidst eller ubevidst - teoretisk struktur. Heri har kritikken været i overensstemmelse med - eller har fähigt indpasset sig i - strukturen i den borgerlige tænkning. Udtrykket

herfor har været overtagelsen af det klassiske sandhedsbegreb om sandhed som éntydighed og om jagten på sandhed som kampen mod flertydigheder eller uklarheder. Konsekvensen har været en overtagelse af den borgerlige tænknings handlingsformer: Teknologistyring via statens fornuftiggørelse, eller teknologimodstand på vegne af den irreduktible natur. I de tilfælde, hvor man har forsøgt at anvise strategiske udveje, har disse (som nævnt i 1. afsnit) været præget af mangel på utopisk entusiasme eller troværdighed. Årsagen hertil er nok, at de strategiske udveje har stået i modsætning til de bagvedliggende teoretiske figurer.

Alternativet til den ideologikritiske jagt efter sandheden bag sløret, efter éntydigheden bag flertydighederne, er en skærpet sensitivitet over for de modsætninger, som de sociale relationer i teknologisystemet rummer. Og alternativet til kravet om en venstrefløjs normativitet er en bearbejdning af spørgsmålet: Hvordan kan disse modsætninger sættes i spil? Hidtil har venstrefløjen i dette og i andre anliggender anbragt sig selv i en lejr, der ganske vist havde den angivelige kvalitet at repræsentere "sandheden", men som dertil havde den ulempe at udgrænse sig fra de sociale modsætningsers dynamik. Alternativet til udgrænsningen er involveringen, alternativet til den stivnede sandhed er den fremadrettede tvivl. Men hidtil har tvivlen ikke været betragtet som styrke, men som svaghed.

Det formidlede nye i det sociale eksperiment

For såvel teknologioptimister som teknologipessimister, for både fornuftsnormativister og naturnormativister drejer det sig om det éntydige. Man opsøger den éntydige sandhed, man tager éntydigt parti. Den der ikke taler sandt efter den borgerlige tænknings skabeloner dømmes som løgner. Og den der ikke tager parti frakendes moral. Der forlanges éntydige udsagn: Enten at teknologi er teknologi, eller at teknologi "... i hele sin form og sit indhold er bestemt af de sociale forhold ...", dvs. ikke er teknologi. Enten at naturen skal indrette sig efter vores fornuft, eller at vores teknik skal rette sig efter naturens naturlighed.

Som det er fremgået ovenfor, kan vi ikke acceptere disse valg. Det er ikke valget mellem natur og fornuft, der afgør standpunktet. Det er derimod selve accepten af den diskurs, der bevæger sig i alternativer, der forlanger Sandhed, og kun

værdsætter éntydighed - det er accepten af denne diskurs der træffer valget. Valget mellem at fortsætte den borgerlige tæknings antinomier eller at træde ud af dem. Denne problematik er selvfølgelig ikke enestående for diskussionen om teknologi eller - specielt - informationsteknologi. Men problematikken tilspidser sig måske netop i denne sag.

Teknologi er ikke bare teknologi. Teknologi er læren om at beherske noget med henblik på at opfylde et mål: at betvinge natur for at tilfredsstille menneskelige behov.

Teknologi er med andre ord lære om magt. Det indebærer at en magtkritisk analyse af teknikken altid må rette sig mod magtens former, den kan ikke rette sig mod magten som sådan. Den må rette sig mod beherskelsens art, den kan ikke anfægte beherskelsen selv.

Teknologi er med andre ord lære om tilfredsstillelse af menneskers behov. Teknologi er således indrettet på opfyldelse af mål, som mennesker formulerer; disse behov formuleres i et samspil mellem mave, fantasi og sociale mekanismer, hvilket netop bekræfter, at teknik er skabt af mennesker i et samfund og med henblik på dette samfund. Teknologi er dermed også inkarnationen af et samfund.

Dette indebærer følgende: For det første er det vildledende at adskille tekno-logi og socio-logi: Læren om teknikken kan ikke adskilles fra læren om mennesket og det menneskelige kollektiv. For det andet er det imidlertid også - og på linje hermed - vildledende at identificere teknologien med sociologien. Teknologi er magtlære, og menneskets beherskelse af natur beror ikke kun på menneskelig list, men også på naturens luner. Dette betyder for det tredje, at man ikke med rette kan drømme om en magtesløs teknik, dvs. en teknik der retter sig efter naturens raffinement - ligesom man ikke med rette kan drømme om en natur der retter sig efter vores tekniske fornuft. Dette enten-eller er et bedrag, der er undfanget af den borgerlige tæknings former.

Men endelig må det også tilføjes: Teknologi er læren om målopfyldelse - eller i hvert fald forsøg på målopfyldelse - ved hjælp af menneskelig list: Den er læren om forandring. Forandring af den natur, som teknikken som redskab for de menneskeli-

ge behov og udtænkt med menneskelig list bearbejder. Forandring af samfundet, som er inkarneret i teknikken. Og forandring af de behov som opfyldes; thi "sult er sult, men sult der tilfredsstilles af kogt kød, spist med kniv og gaffel, er en anden sult end den der sluger rå kød ved hjælp af hånd, negl og tænder."³⁹

Den lære om teknikken, der skal formuleres, er således en lære om naturens luner, menneskets list og om teknikkens indhold af fremskyndet eller tilbageholdt forandring. Ikke som adskilte elementer, men tværtimod som elementer der bindes sammen i et system: teknikkens system. Ej heller som elementer, om hvilke man kan håbe, at den ene sejrer, det være sig naturen eller mennesket. Og endelig heller ikke som en tilstand, som etableret orden, men tværtimod som tilblivelse: Formidlingen af det nye igennem de stridende - og gensidigt forudsættende - elementers spil. Det var den borgerlige tænkning, der - helt i overensstemmelse med den realitet, der installeredes med den oprindelige akkumulation - formulerede forholdet mellem natur og mennesker som en kamp mellem modstandere, der hver for sig kan sejre og dermed gennemføre sin orden. At formulere denne situation er altså at gengive en historisk realitet. Men at engagere sig uforbeholdt for én af parterne - det være sig naturen eller mennesket - er at universalisere den borgerlige tænkings kategorier, dvs. at universalisere en historisk tendens, og at identificere sig med dennes specifikke idealer.

Teknologien - læren om teknikken - må med andre ord være en systemlære; ikke forstået som en samspilslære, men som en lære om faktorer der står i indbyrdes konflikt og dog forudsætter hinanden. Dens kausaltetskategori er således ikke årsag-virkning (ej heller forsøget på at redde denne ved hjælp af voksende komplicering), men er et både-og (den gensidige forudsætning) med konflikten (hverken-eller) som skæbne. Dens rumskategori er ikke adskilthed - menneske versus natur med teknikken som den udvendige formidler - men er sammenfletningen: I den gode teknik danser naturens luner og menneskets logik efter samme melodi: Det gode håndværk såvel som den snilde teknologi er et utopisk symbol på, at adskiltheden menneske-natur kun er af denne (borgerlige) verden. Dens tidskategori er ikke nutid, men indestængt fremtid, dvs. ikke væren, men tilblivelse.

Alternativet til enten-eller er både-og. Ikke både-og som teoretisk og strategisk pragmatisme, thi i så fald er vi lige vidt. Men et både-og der fastholder at

standpunkterne i den borgerlige diskurs hver for sig er usande og derfor heller ikke lagt sammen bliver sande. Det vil sige et både-og med hverken-eller som perspektiv: Det formidlede nye kalder Ernst Bloch denne tendens-kategori⁴⁰.

Artikulationsformen for denne fremadrettede systemlære er - den heuristiske model. "Enhver heuristisk model er metodisk en thesis, og enhver thesis med konkret anticipation betegner en konkret forsøgsmodel i skabningerne og i skabelsen af verden selv."⁴¹

Realiseringsformen for den heuristiske model er - det sociale eksperiment. Det formidlede nye eksisterer ikke som værenskategori, men som tilblivelseskategori, eller - som vi har sagt - som tendenskategori. Og tilblivelse skal her vel at mærke ikke forveksles med dannelsens rejse fra Det Onde til Det Gode, men som modsætningernes vækst i det sociale pegende ud over sig selv, dvs. som eksperiment, verdens-eksperiment - EXPERIMENTUM MUNDI.

Denne tendens er modsætningernes forening "... i den procesagtige realisering af det realiserende selv i verden, som ikke er nogen kategorial, men derimod realiseringen af Quid i og ved det begrebne, i sig selv udfoldende Quod. Efter tur intonerer overalt grundspørgsmålet om 'hvad' i 'at', til hvis oplysning den svære verden som eksperiment er undervejs. (...) Udspørgningen forbinder sig med antagelsen, som endnu ikke udsiger noget definitivt svar, men som gør spørgsmålet målrettet. Heri bliver mulighederne for bevisførelse udviklet, idet indgribende, eksperimenterende stadfæstelsers 'hvordan' bliver formidlet og anticiperende modeller bliver dannet. (...) Således ganske anderledes forstået end positivistisk tilhører eksperiment- og modeltyperne det endnu så arbejdende laboratorium possibilis salutis (laboratorium for den mulige frelse, ÅE/LQ), tilhører substansens vanskelige vej."⁴²

Det sociale eksperiment med telematikken som strategisk praksis

Telematikken byder sig til som utopi, har vi set. Men alene forstået som indestængt fremtid er telematikken en abstrakt utopi. Kun når de indestængte fremtider erkendes som latenser, frembragt i nutiden, og kun når disse latenser sammentæn-

kes med den eksisterende samfundsmæssige tendens, først da bliver utopien konkret. Latensen alene er abstrakt entusiasme. Tendensen alene - frataget sit latensindhold - er gold nøgternhed.

Det realiserede borgerlige samfund - realisering ej af frihed, participation, af produktivitet, rationalitet - som telematikken inkarnerer, er ikke entydigt. Dommen over telematikken er derfor ikke en sandhedsdom, men en strategisk dom. Dette gælder i princippet alle teknologier. Det er ikke løgn, når a-kraft tilhængere hævder, at a-kraften er skabt for at gavne menneskeheden. Det er derimod løgn, når det påstås at a-kraft er entydigt ufornuftig. Dommen over a-kraften må være strategisk, hvilket efter vores mening vil sige: På trods af sin tilsigtede funktion er a-kraften en teknologi, der som sit helt dominerende sociale indhold inkarnerer et fornuftsretsligt samfund: Målet er produktivitetsforøgelse; de nødvendige sociale forudsætninger er prioriteringen af den almene statsvilje på bekostning af alles vilje. Det kritisable ved energi-teknologien a-kraft er således ikke dens usikkerhed; det er dens sociale indholds altfor store éntydighed.

Telematikken adskiller sig fra a-kraften ved ikke éntydigt at tage parti i alternativet mellem fornuftsret og naturret. Tværtimod fylder netop denne teknologi så at sige teknologiens mangesidige latensindhold ud: Telematikken spidsformulerer i sit latensindhold dilemmaet mellem fornuftsnormativisme og naturnormativisme. Det mulighedsrige ved telematikken er således ikke dens påståede snildhed eller store sikkerhed; det er dens sociale indholds meget store usikkerhed.

Hvis vi hurtigt repeterer latensindholdet i telematikken vedrørende det politiske liv, så peges der to steder hen: Mod idealet om at realisere almenviljen via en stærk, repræsentativ stat og via dominerende vertikale strukturer for de offentlige tilkendegivelser; og mod idealet om at realisere alles vilje via participation, decentralisering, ligelig informations-indhentning og horisontale strukturer for den offentlige debat. Begge disse latenser findes i telematikken, dels som det fornuftsretlige, centralistiske "instant democracy", dels som tværgående interaktionsmuligheder.

Hvad angår fritiden ser vi allerede nu de avancerede kabel-TV-systemers tvetydighed: På den ene side et større udbud af passiviserende underholdning; på den anden

side den enkelte seers selvredigering på grundlag af et stort antal kanaler, som også - omend måske marginalt - indeholder lokalprogrammer, videogruppeproduktioner osv.

Hvad angår arbejdet lyder den klassiske konflikt: Forøgelse af produktiviteten, effektivisering af arbejdet. Contra menneskeliggørelse af arbejdet, formindskelse af afstanden mellem arbejde og fritid. Disse modsætninger forenes i telematikens såkaldt decentrale arbejdspladser, hvor man sidder derhjemme og udfører tekstbehandlingsarbejde. Produktiviteten forøges, overvågningsmulighederne skærpes, der spares transport og kontorbyggeri; kvindens dobbeltarbejde sættes så at sige i system. På den anden side øges fleksibiliteten; man arbejder hjemme, tilrettelægger selv sin arbejdstid, slipper for transport. En række opsplittings i det borgerlige samfund overvindes ifølge dette latensindhold.

Og generelt skærper telematikken dilemmaet mellem teknik som selvstændiggjort civilisatorisk magt og teknik som kontrolleret - civiliseret - redskab. I modsætning til traditionel teknik, der indvirker på naturstof og (allerede) formet naturstof, indvirker telematikken på "psykisk natur", fordi dens funktion er at transportere, oplagre og bearbejde symbolstof, dvs. såkaldt "indre natur". Betyder dette, at telematikken er "snild", fordi den smidigt tilpasser sig samfundsmæssige relationer? Eller betyder det tværtimod, at den forurener i en sådan grad, at den udsletter evnen til at erkende forureningen, fordi forureningen denne gang er "psykisk forurening"?

Telematikken peger fremad, den lover - til glæde for entusiaster, til ærgrelse for skeptikere - realisering af traditionsrige sociale utopier. Telematikens tidskategori er - mere udpræget end de fleste teknik-systemer - ikke væren, men tilblivelse, indestængt latensindhold.

Samtidig gælder det også udpræget for telematikken, at den problematiserer skellet mellem tekno-logi og socio-logi. Dens videnskabelighed er ikke enten-eller, men både-og; som redskab for symbolstof respekterer den ikke adskillelsen mellem menneske og natur, men bearbejder tværtimod dens "natur", som den arbejder for. Endelig udmærker den sig ved sin udprægede systemkarakter. Den kan ikke tænkes singulært, dvs. som enkeltteknologi, men må tænkes som teknologisk system og som

kombination af sammenhængende systemer.

Men peger telematikken end fremad, så afstikker den dog ikke nogen fast rute, den følger ikke nogen køreplan. Den rummer ikke én, men flere fremtider. Mediet for den videnskabelige artikulation af telematikken er følgelig den heuristiske model. Og mediet for realiseringen af modellen er den videnskabelige praksis, der sætter telematikens latensindhold i spil: Det sociale eksperiment.

Det sociale eksperiment med telematikken må være både nøgternt og entusiastisk. Nøgternheden består i hele tiden at fastholde, at den samfundsmæssige tendens for telematikken er dens industripolitiske relevans. En anlægspolitik med henblik på et informationsteknologisk system opbygget af micro-teknologiske databehandlingsenheder og fiberoptiske datadistributionssystemer har en selvfølgelig affinitet for micro-elektronisk og kabelteknologisk industri, både hvad angår hjemmemarkedsproduktion og udvikling af eksport-kvalifikationer. Hertil kommer både sekundære og tertiære industripolitiske effekter: Dels vil et informationsteknologisk system gøre talrige informations- og kommunikationsservices attraktive. Dels via industri-sektorens infrastruktur for og manipulation med data blive effektiviseret.

Entusiasmen består i at sætte de flertydige latensindhold, de mange indestængte fremtider, i rapport med eksisterende sociale bevægelser. Netop fordi der i dag ikke alene eksisterer hierarkiske, centralistiske og passiviserende sociale organisationer, men også participatoriske, decentraliserede og mobiliserende sociale organisationer, er udfoldelsen af telematikens latensindhold en samfundsmæssig mulighed. Som strategisk praksis er det opgaven for det sociale eksperiment med telematikken at fastholde sammenhængen mellem tendens-indholdet og de indestængte fremtider, samtidig med at disse fremtider sættes i deres samfundsmæssige spil.

Noter

1. Nørretranders, Tor (journ.), "EDB-leder: Vi er den ny tidsalders lederskab", reportage i INFORMATION, 26-27/6-82.
2. Nørretranders, Tor (journ.), "Venstrefløjens panserhjerner forstår ikke den ny teknologi", interview med PUMA-gruppen i INFORMATION, 3-4.7-82.
3. ibid.
4. Herbert I. Schiller, Who Knows: Information in the Age of the Fortune 500, Norwood, New Jersey, Ablex, 1981, p. xxxi.
5. Anker Brink Lund, Robin Cheesman, Oluf Danielsen, Fagre elektroniske verden - medierne og den ny teknik frem mod år 2000, Viborg 1981, p. 33.
6. ibid.
7. ibid.
8. ibid.
9. ibid., p. 7.
10. ibid., p. 5.
11. ibid., p. 34.
12. ibid., p. 37.
13. ibid., p. 47.
14. ibid.
15. Preben Sepstrup, Om reklame - en introduktionsbog, Kbh. 1982, p. 30.

16. *ibid.*
17. *ibid.* p. 51.
18. Preben Sepstrup, "Metodiske udviklingsmuligheder i indholdsanalysen", in Bidrag 9/10, Odense 1979, p. 93. Se også Sepstrup, *op.cit.*, p. 15.
19. Om reklame, p. 114.
20. *ibid.*, p. 110.
21. *ibid.*, p. 170.
22. Morten Giersing, "Kulturexport A/S", in Fremtidens TV (ed.: Alf Holter og Morten Giersing), Kbh. 1979, p. 79.
23. *ibid.*, p. 77.
24. *ibid.*, p. 79.
25. *ibid.*
26. *ibid.*, p. 81.
27. Naturkampen, nr. 22, p. 2.
28. DANMEDIA. Elementer til en kommunikationspolitik, maj 1980, p. 43.
29. Jean-Jacques Rousseau, Das Gesellschaftsvertrag, Frankfurt a/M 1978, p. 39.
30. Immanuel Kant, "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?", in Was ist Aufklärung?, Göttingen 1975, p. 55.
31. Rosusseau, *op.cit.*, p. 39.

32. Immanuel Kant, Kritik der praktischen Vernunft, Stuttgart 1973, p. 53.
33. Tor Nørretranders, op.cit.
34. Jean-Jacques Rousseau, Emilie eller om opdragelsen, Ringkjøbing 1962, bd.2, p. 256.
35. ibid., bd.3, p. 156.
36. Das Gesellschaftsvertrag, op.cit., p. 53.
37. Peter Weiss, Aus den Notizbüchern 1960-71, ed. Suhrkamp 1135.
38. Karl Marx, Das Kapital I, MEW 23, p. 393.
39. Karl Marx, Grundrisse. EVA, Frankfurt a/M p. 13.
40. jvf. f.eks. sammenfatningen heraf i Ernst Bloch, Experimentum Mundi. Frage, Kategorien des Herausbringens, Praxis. Gesamtausgabe 15, ed. Suhrkamp, Frankfurt a/M 1977, p. 115-132.
41. Ernst Bloch. Tübinger Einleitung in die Philosophie, Gesamtausgabe 13, ed. Suhrkamp, Frankfurt a/M 1977, p. 88.
42. Experimentum Mundi, op.cit., pp. 241 f.

DOKUMENT**MCKINSEY-RAPPORTEN & AKTIONSPLAN FOR TV.**

På de følgende sider gengives to dokumenter fra Danmarks Radio: McKinsey-rapporten og den Aktionsplan for TV, som blev udarbejdet i forlængelse af McKinsey-rapporten. McKinsey-rapporten fremkom på foranledning af DRs driftsledelse, som ønskede at undersøge mulighederne for at forbedre DRs effektivitet hvad angår programproduktionen inden for TV. Aktionsplanen fremkom som et forslag til at forøge og forbedre DRs egenproduktion i forlængelse af McKinsey-rapportens påvisning af svagheder i DRs organisation.

Vi gengiver de to rapporter på grund af deres historiske interesse. Helst ville vi derfor have gengivet dem fotografisk; men det lader sig på grund af kvaliteten af de kopier, vi er i besiddelse af, ikke gøre. I vores gengivelse har vi imidlertid bestræbt os for at gengive dokumenterne uændret, også hvad angår opsætning med videre.